

Artea eta literatura

Filosofi eta teologi ikasleek hasi zuten *Jakin*, baina «Antze ta Elerti» sail batekin, 4. zenbakian «Kultura-Iakintza-Antze» bihurtuko zena. Lehenengo hiru zenbakietan (h.d., onartu ziren artean) kreaizozko lanek betetzen zuten sail hau gehienbat, poesiek batez ere. Bestelako lanak, artikulua, Arantzazun eginak dituzu denak: arteari buruzko gogoeta orokarrez lehenengoa, I. Bastarrikaren *Erti txirbillak* (1, 77-79); artikulua bat literaturazkoa: Zurutuzaren *Hugo Wast'en ixil-gordea* (2, 123-130); musikazko bi, J. Iturriarenak biak: *Mozart* (2, 131-137) eta *Nundik nora musika?* (3, 119-126).

4. zenbakiaz gero poesiarik eta kreaizozko lanek ez da ametitzen *Jakin*-en. Sailaren izenburua ere aldatu egin da, esan bezala. Harrez gero artikulua ugaritu egingo dira. 1977az gero, azkenik, literaturak batik bat, bere txoko jakina eta fijoia izango du aldizkarian. Ikus ditzagun orain gaiak banan banan.

Musika

Musika unibertsal haundiaz, klasikoaz nahiz modernoaz, oso gutxi argitara izan da *Jakin*-en: J. Iturriaren *Mozart* (2, 131-137), J. Laskibarren *Haendel* (11, 71-74) eta I. Sarasolaren *Strawinsky* (21, 131-137). Hiru estudiantxo. Gainera, lehenengo biak behintzat, musikarari haien ehunurtekoengatik. Gutxi da hogeia eta bost urtetan.

Bada J. Iturriaren beste lantxo bat, *Jakin*-en hasieretakoa,

Nundik nora musika? (3, 119-126), musika modernoaren berri ematen diguna, txukuna eta polita bera. «Musika-gai edozeini buruz zerbait edatzeko agindu didate —hasten da lan hau—. Erti-alor au gutxi jorratua omen degu-ta». Horra, bada, euskara kultur alor guzietan trebatzeko programaren beste agerpen bat: «euskara lantzeko» idazten zen hau ere.

Hurrengo textu honek erakusten digun diferentzia, nolana ere, bi idazleren artekoaz beste, izan daiteke bi aldiren artekoa eta bitartean egin den eboluzioarena ere: «Ni enauk eresgillea, eres-idorotzaille bat baizik» (3, 125), itzultzen du J. Iturriak Strawinskyren ateraldi sonatua 1957an; Sarasolak, bederatzirte geroago, esaldi bera: «Ni ez naiz konpositorea, musika-asmatzaillea baizik» (21, 12).

Jakin-en maiz-sarriago begiratu izan dena, Euskal Herriko bizitza musikala duzu, kanta berria bereziki. Hor daude Manolo Urbietaren kritikak (31/32, 77-78), E. Knörrenak (8, big. ald., 125), kantaldi, talde edo diskoen erreseinak, etab. Zenbaki monografiko oso bat eskaini zaio euskal kanta berriari (big. aldiko 4, 1977) G. Knörr, X. Lete, L. Iriondo, J. A. Artze, J. R. Beloki eta I. Zubizarretaren artean osatua. Eta, oro har, txit lan interesgarria osatu dela urteak zehar, esan genezake, euskal musikari buruz. Esandakoez gain, balio orokarreko bezala aipagarrienak hauetxek dituzkezu: J. A. Arana Martija, *Euskal Musika* (in *Lur eta Gizon*, 1974, 179-197); Maite Idirin, *Herri kanta egungo Iparraldean* (10, big. ald., 43-60); J. M. Lekuona, *Poesigintza eta kanta gerraostean* (5, big. ald., 123-130); J. A. Arana Martija, *Bertsoen doinua* (14/15, big. ald., 80-98)...

Badaude beste lantxoren batzuk: interbista bat Nuria Feliu-rekin (22, 75-82); Joan Manuel Serrat eta eurobisioa (29, 42; 30, 40); musika eta politika (11, big. ald., 72); baina, oro har, ez da hauxe izan *Jakin*-en alor begiratuena, ez. Pozgarria, halere, bizitza musikaleko protagonisten kolaborantza gure aldizkarian. Indartu beharra dagoena, zalantza gabe. *Jakin*-en sortzaileetakotzat eman bait ditzakegu, esaterako, Manolo Urbietak, edo Joxe Iturriak, adibidez.

Zinema

Musika baino ere gutxiago landuta, *Jakin*-en, «zazpigarren artea» dago, zinema. Eta dagoentxo bera, aurreneko urteetan

batik bat, ikuspegi «deboto» bitxi samar batetatik dago begiratura (Charlie Chapin: 4, 58-61; *Katolikoa ta zinema: 5*, 63-67; *Zinema, gaiztakeriaren ikasbide?*: 19, 40-43, etab... Franco hil ondoko *Jakin* berriaren ere, bost urtetan behin bakarrik begiratu izan zaio zinemari, eta Zeffirelliren «Nazaretoko Jesus» zela eta orduan.

Dagoen euskal zinema apurraz ere oso gutxi arduratu da *Jakin* orain artean, musikarekin egin duenaren kontrastez: behin «Ama Lur»-taz (33, 35), besterik ez da euskal zinemaz inoiz mintzatu.

Problema da, noski. Zinemaz garaikotasun pitin batekin hitzegitekotan, filmeak gure artean projektatzen diren momentuan, edo Euskal Zinemaren Topaketak, Donostiako Zinema Jaialdia, etab. ospatzen direnean, izango litzateke egokiena hitzegitea. Baina hiruhilabetekari batentzat ez dago gaurkotasun aukera haundirik, eguneroko edo asteroko prentsaren aldean.

Dena dela, balio beza, kontraste bezala baino ez bada ere, gogoratzeak, nola *Egan*-ek, adibidez, bazuen 1954eaz gerora bere Zinema Sail fijoak, zenbakioro, L. Mitxelenaren eta G. Ansolaren kontura.

Lexiko teknikoari gagozkiola, agerian daude gaiok euskaraz idaztearen zazpi doloreak: musika arloan «componer» itzultzeko *zeatu*, *idatzi* eta horrelakoak erabili badira, zinemaren barrutiko *zine-mutilla* (actor, artista), *idaxtzaille* (guionista), etab. apenas dira galantagoak. Ez dago, hementxe ere, normalizazioaren premia makala.

Arte plastikoak

Jakin Arantzazun sortu zen. Beraz, harrigarria ez da —urte haietan Arantzazun zegoen bizitza artistiko aberatsarekin— arte plastikoek leku gehixeago baldin badute aldizkarian. 1958an Yon Ulaziak, Arantzazuko absidearen pintore Muñozen laguntzaile ibili bait zen, *Eguno arte berriaz* idatzi zuen (8, 62-67), hurrengoan *Europako eleiz berriak* (9, 44-49) artikularekin jarraitzeko. Geroagoan, berriro *Elizetako arte berriaz* idazten du Joxe Azurmendik *Egan*-en (1/3, 1963, 3-10) eta elizetako arte berriaz urte haietan erruz idatzi zen. Bai, arte eskola paregabea bihurtuta zegoen Arantzazu hark berea eragiten zuen.

Baina arkitekto, pintore, eskultore eta gainerako guzi haien artean, inpresio haundiena egin ziguna denoi, Oteiza izan zen duda gabe. Orduan, ez da harritzekoa, berriz ere, Joseba In-txaustik 1960an *Oteiza'tar Gorka* idaztea (11, 43-46); Xabier Egañak —pintorea berau ere eta arestian *Jakin*-eko margolaria— *Oteizaren lana obeto ulertu aal izateko oarpen koskorrak* halaber (27/28, 38-44); eta, azkenik, Oteizak berak ere idaztea *Jakin*-en (29, 58-62), bere artearen zentzua esplikatatu nahiz...

Elizgintza berriko Arantzazu hark eta, batez ere, Oteizak, Arantzazutik, gutxitan bezalako protagonismoa irabazi zioten arteari euskal herrietako bizitzan eta kulturaren, Arestiren edo Gandiagaren urte haietako poesiak ere isladatu dutenez. *Jakin*-en ezin izan zitekeen bestela. Ez gaitu harritzen, beraz, hirugarren aldiz ere, 1966an berriro *Estetika berria eliz-gintzan* (22, 52-55) aurkitzen badugu, Aldabako eliza berriaz hau, J. A. Letamendiarena. Arte erlijiosoaren gora da. Eta joera honetan idazten du Tx. Izagirrek *Dominiko Theotokopuli Grekoa* (18, 83-88).

Bestalde, euskal herrietako bizitza artistikoaz ere arduratu da *Jakin*. Ez da agertu zaharra, adibidez, X. Egañaren *Arteder-81* (19/20, big. ald., 146-147), Bilboko erakusketa haundiaz. Eta atseginez gogoratzen dugu, noizpait lankide izan genuela Ayalde, *Euskal arteaz* (25, 21-23) artikuluaekin. J. San Martinek *Ibarrola'ren pintura* (21, 13-15) argitara zuen, pintore hark oraino gure artean ospe haundirik ez zuen garaian. «Oker aundiren batek bere martxa etetzen ez badu, etorkizunean izen aundia artzera dator Ibarrola», idazten zuen. Igarri gabe, ikusi egiten zuen.

Euskal Herriko arteaz dihardugula, aipatu beharrenak hiru lan ditugu, *Jakin*-ek alor honetan emandako inportanteenak: alegia, J. San Martinen *Euskal Artea* eta J. I. Linazasorearen *Euskal Herriko Arkitektura*, biak in *Lur eta Gizon*, 1974, 147-167 or. lehenengoa eta 169-178 or. bigarrena; eta R. Gelosen *Pintura Ipar Euskal Herrian 1930az geroztik* (10, big. ald., 34-42), Iparaldeko bizitza artistikoaren ezagutzailer on askorentzat ere sorpresa bat izan zena. Uste dugu, lankide horiek lan frango ederra egin digutela, gure errealitate artistikoa ezagutzera emateko.

Beste lan eremu bat, artean, ikastoletakoa da. Ikastolak omen dira gure etorkizuna, esan ohi denez. Hori egia baldin bada euskararen geroaz, euskaldun horien kulturaz eta bizitza artistikoaz ere halatsu izango da. Eta ikastolez arduratu den bezala (elebitasunaz berriki), edo ikastoletako literaturaren ira-

kaskuntzaz bezala (ik. *Literatura eta euskal irakaskuntza*, in *Gure Ikastola*, 1972, 231-258 or.), *Artea ikastolan* ere eman du *Jakin*-ek argitara, A. Lertxundi eta I. Urbietaren elkarlana (ik. *Gure ikastola*, 1972, 219-229 or.), «ez, artista batzuk sortzearen antsiarekin». «Gure interes guzia nortasun baten lorketa besterik ez da». Hezkuntza artistikoaren partea nortasunaren desarroiloan. Eta nola eraman ikastoletan haurren hezkuntza artistiko hori.

Literatura

Literaturaz bai, konformidadean, asko dago *Jakin*-en. Ideia bat egiteko, irakurleak aurkibide sistematikoan (tematikoan) begiratzea du hoberena: hemen ez bait daukagu alderdi gogoangarri gutxi batzuk axial-axaldu baino egiterik.

Jakin ez da literatur aldizkaririk propioki. Kultur aldizkari bezala, halere, ezin daiteke ezaxola literaturaz. Literatur informazioaz, kritikaz, etab. Informazioa (dibulgazioa alegia), era askotan saiatu gara ematen: artikuluko teorikoz, autore batzuen azalpenez, liburu konkretuen kritikaz... *Lur eta Gizon*, 1974, aldizkari-liburuan bi lankide seinalatuk lagundu zigun: P. Lafitek, *Herri literatura* lanarekin eta A. L. Villasantek, *Euskal literatura landua-z*. Gure literaturaren bi alderdi nagusiak orokarki azaldu zizkiguten horrela bien artean, biak bait dira bakoitz bere lanaren barrutian espezialistak. Gero, eskualdeei eskainitako zenbakietan esate baterako, beti sartu dugu hango idazleen eta literaturaren kapitulua: Arabako euskal idazleak, Ipar Euskadikoak, nafarrak. Saiatu gara eskola gabeko herri honetan informazio orokarra ematen.

Lehenengo istiluak, historiari gagozkiola eta literatur arloan, Txillardegiren inguruan izan ditu *Jakin*-ek. I. Bastarrika, Orixeren miresle itsuati, ez zitzaion asko gustatu nonbait *Leturiaren egunkari ezkutua* (5, 99-102). «Naste-borraste bat-edo» iruditzen zitzaion, «astuntxoegi ere», etortasunik gabekoa, etab.; orain ez dugu zehaztasun gehiagoren beharrik. Bastarrikaren kritika zakarra izan bazen, Txillardegiren erantzuna ez zen bigunagoa izan. Elkarren kritika hauen buruan, dena dela, auzia berehalaxe literaturatik euskararen arlora pasa zen (garbi/mordoilo), geroxeago Orixerekin atzera literaturara bihurtzeko (euskararen arazoak eta literaturarenak frango gutxi berezi ohi zirela esan

beharko genuke). Orixek, bada, euskal kritikaren historian seguru-ri oso-oso gutxi egingo zen bezalako kritika sutsu gaiztoa egin zion *Peru Leartza'ko*-ri. Euskararen aldetik «323 uts, irureunda ogeitiru, 152 orrialdetan» ateratzen zizkion. Pentsamendu aldetik «Leartzaren filosofia ustela ta merkea da: novela tzarretan ikasia». Egiaz filosoforik ere ez da, «beti bere urduritasu-nera biurtzen baita, kakalardoa bere opiltxoetara bezela». Erlijio kontuetan, berriz, ezjakin hutsa da. Era batera: «gizonak, astakirtena izatekotan, olakoxea nai luke!». Beraz, «barrenak ez dit agintzen ixillik egotea, liburu onek gaurko gazte-jendearen artean egin dezaken kaltearengatik». Nobelaren literaturtasuna ez zuen ukitzen, baina bukaera honekin errematatzen zuen bere kritika zanpakorra: «Txillardegik bere liburu onela bukatzen du: «Arrazoi zenuen: burutik egiña dago» (*Leartza*). —Nik ere artikulua onela bukatzen det: Liburu au buruz egiña ordez, burutik egiña dago. Baztartu ezazute zoko illunera» (*Yakin'en geigarri*, 5-6, 1960).

Hau dena, lehenagotik zetorrenarekin batera hartu behar da, noski: alegia, Orixe-Bastarrika-Txillardegik gorabeheren barruan, zenbaki honetako beste zenbait tokitan argituta geratu den eran. Txillardegik «Orixe jaunari, begiramenduz eta adiskide antzera» erantzun zion: *Gogaide ez, baiña bai adiskide* (14, 52-54).

Gainerantzean polemika askorik ez da egon *Jakin*-en literatur gorabeheretan (polemikak, euskararen kontuan izan dira ia denak). Beharbada San Martinek eta Labayenek Orixeren *Euskaldunak* poemari buruz izandako auzia (21, 65-72 eta 22, 87-92), edo E. Etxezarretak L. M. Muxikari egindako kritika (7, big. ald., 123-125) eta honen erantzuna (8, big. ald., 139-141), edo erizpide literatur-soziologikoei buruz Ehulateiren eta Torrealdaireren artean egondako diferentziak (10, big. ald., 16-25 eta 11, big. ald., 112-113), polemikatxotzat har genitzake.

Beste polemika edo bati *Jakin*-en gaurko irakurleak nekezago igarriko dizkio sustrai (okasional) literarioak. Urrutitik bait datoz urak. 1961ean Dionisio Arrutik *Erri baten misterioa* idatzi zuen (15, 33-39), judu herriaz, intentzio apartekorik gabe nik uste, antisemitismoaren kritikaz. D. Peillenek bixi-bixi *Mixteriorik ez da harrigarri* batekin erantzun zion (17, 34-38), juduak ezinikusi izateko zenbat arrazoi dagoen agertuz... Ahoa bete hagin geratuko zen Arruti, non sartua ote zen asmatu ezinda. Zer misterio dago mixteriorik ez horretan? *Egan*-etik zetorki-

gun misterio guzia. Mirandek *Goncourt-saria dela ta* idatzi bait zuen (3/6, 1960, 237-239), artikulua harengatik eta lehenagoko beste batzuegatik, Aginagak *Behar ginuen bakarra!* (1/3, 1961, 6-7) erantzun zion, Mirande antisemita, nazi eta faxista bezala agertarazi nahiz. Mirandek *Ene artikulua baten «kritika»ren ondoren* osteratu zion lehenengo (1/3, 1962, 6-11), baina oso minduta geratuko zen. *Igela*-k ere defendatu zuen Mirande¹, agian Peillenek idatzitako textutxo batetan, eta azkenean nola-bait *Jakin*-era ere heldu zitzaigun auzi hau, esan den moduan. Miranderen «faxismo» delakoaren auzian eta haren euskaraz idazteari uztean bere inportantzia izan zuelako aipatzen dugu gorabehera hau². Bestela Mirandek ez zuen *Jakin*-ekin eta jakinlariekin zerikusirik, ez harremanik, inoiz izan, 1956ko Euskaltzaindiaren Arantzazuko bileran elkar pasadizoan ikusi izana aparte³.

Hasiera-hasieran, lehenengo hiru zenbakietan, poesiak ere argitaratzen ziren *Jakin*-en. Utzi egin zuen gero. Izan ere, lehen zenbakiak berak esaten zuen Editorialean: «elerti-saioak baño elerti ta antze-gaiak erabiltzea nai genduke; ots elerti ta antzeari buruzkoak» (1, 3). Literaturgintza ez da *Jakin*-en eginkizuna, baina literaturgintzari bere zerbitzua zor dio: informazioa, kritika, etab.

Erbesteko autoreak lehenengo: Papini, Camus, Sartre, Bernanos, Ibsen, Txejov, errusiar literatura, etab. arakatu dira urteok zehar. Ionescoren berri J. M. Torrealdairen hiru artikulutan segidan ematen da (hau gertatzen da autore tratatuena; bloke bezala errusiar literatura letorke lehen tokian). Korronte literario berriez informatzen da, experimentalismoaz poesian adibidez, etab.

Protesta bat ere ikusten dugu *Jakin*-en, erbesteko autoreen berri gehiegi (edo etxekoen gutxiegi) ematen omen zelako: «ikusí ere ikusten dugu, atal ortan («Kultura-Iakintza-Antze») auzi bikañak urratzen dirala; zenbait gizon ospetsuen berri ematen zaigula. Bai, egia da. Baiñan ezer gutxi agertu da YAKIN'en Euskalerrí'ko etxeko edesti, gizon ospetsu, erti ta orrelako amaika gauzeri buruz. Oso onuragarri zaigu YAKIN'go idazle ta irakurleoi geure erriaren kulturaz berri izatea: zein ditugun Euskalerrí'ko idazle onak; bertsolariak; gure erriko abestigilleak nor ditugun; margolari ospetsuak, lengo ta oraingoak. Gure erriko erlijioari buruz zenbat arlo urratzeke ere! Gai guzti oiek

eta antzekoak ez al dute gure aldizkarian toki berezirik merezi? Etxeko kulturaz ase gaitezen lenik erabat, eta goazen gero erbesteko iturrietako urak xurgatzera» (*Yakin'en geigarri*, 3-4, 1960). 1968ko aldizkariaren birmoldaketaz gero, nolana ere, asko gutxituko da *Jakin*-en erbesteko autoreen tratamendua.

Euskal autoreez aritzerakoan, mintza gaitezen aurrenik erdarazko «euskal» autoreez. Pio Baroja da aztertuen, zalantza gabe: I. Unzurrunzaga, Y. Etxaide, M. Lasa, Pelay Orozko enplegatu dira harekin. Unamunorekin gehiago saiatu da Txillardegí («Igara» orduan): beste zenbait lekutan emandako lanez gain, Levy Strauss eta Unamuno, Unamuno eta Jammes, argitara ditu *Jakin*-en. Zenbaki monografiko berezi bat ere atera zen (30.a) «Euskal Herriko hiru hereje» Unamuno, Baroja eta Salaverriari buruz. Hau, «*Jakin* sorta»n Salvatore Mitxeleneri eskainitakoa eta *Bertsolaritza* zenbakia izan dira inoiz egin ditugun monografia literario bakarrak (Rikardori bere heriotzekoan eskainiak beste karaktere bat duenez gero). Bitxia da: *Jakin*-en Barojari buruz ihardun direnek, haren euskalduntasuna errebindikatzeko gogoz egin dute. Polemika sonatu batzuen oihartzuna somatzen duzu: baina hura ez zen *Jakin*-eraino iritsi...

Euskarazko euskal literatoez *Jakin*-en idatzi den gehiena autore edo argitalpen berrien inguruan biltzen da. Ez dena: badira lanak XVI-XVIII mendeetako lirika gortesauaz, herri literaturaz, etab.; edo-ta baita Fernando Amezketarraz, Pio Mortaraz, Belaustegigoitiaz, Azkuez eta Oríxez, P. Broussaini buruz, etab. Baina, oro har, oraintasunari lotu beharra dabil nagusi: Txillardegí, Aresti, Gandiaga, «Otsalar», L. M. Mugika, M. Lasa, J. Azurmendi, Lete, Sarasola, M. Zarate, Saizarbitoria, Atxaga, K. Izagirre, etab. etab. gehiago ikusten dira.

1977az gero, gaurko *Jakin* honetan, nolabait arautu egin da literaturaren tratamendua. Lehen, funtsean, lankideek nahi zutena eta nahi bazuten agertzen zen zerbait. Oraingo *Jakin*-en egitamuan, literaturari gagozkiola, bi sail berezi eta fijo nabarmentzen dira: J. M. Torrealdairen urteko liburuen kontadurariena eta «Liburuak» saila, kritikarena.

Ahoz aho dabil aspaldian, euskal letretan ez dagoela kritikarik. Edo kritika partidista hutsa dagoela: adiskideari ongi, etsaiari gaizki. Edo axalkerietan geratzen dela. Edo... *Jakin* berri hau projektatu zenean, I. Sarasolari eskuetan eman genion kritika

saila programatzea, literatur kritikak bere lekua zenbaki guzietan ukan zezan. Horrela sortu zen «Liburuak» saila. Kritika seriozki egina eta irakurleen orientagarria nahi genuen. Beharrez gero, nahiago akademizismoa, partidismoak baino. Funtsezko gauza bat nahi genuen.

Baina lan zaila da kritika Euskal Herrian. Kanpoan berehala sortu ziren kritika sistema haren kritikak. Zenbakiero sail bat eramateak, bestalde, bere buruhausteak ditu. Lana da eta lotura da. Konpromezua da batez ere. Hiru zenbaki orduko behintzat Ibonek utzi egin zuen bere lana, berak antolaturiko kritika saila airean utziaz eta hankaz gora. A. Otaegik, Etxezarretak, Koro Navarrok, Mikel Zalbidetik lagundu ziguten 1978an sail hori eramaten eta 1979 urtearekin batera Jon Kortazar egin zen sailaren kargu.

Jon Kortazarrena lan eskergarri eskerga baldin bada, leial asko eta zenbakiero-zenbakiero bere kritikak egin egin dituelako da, bai (ik. Aurkibidean); baina, are gehiago, kritika modu bat desarroilatu duelako, giro minbera eta gaitzikor honetan, hasi eta txispazo batzuk bota ezezik, iraun eta jarraitu egin zezakeen bakarra agian. Aseptikoa. Hotza. Nolabait antzua, nahi bada. Baina gutxienez berriro posible egin du kritika. Oso erraza bait da «kritikarik ez dago» esatea (eta ez egitea): kritika ere inpossible da, ordea, kritikak eramaten ez dakien inguru literario extu, erretxin batetan. Ea nola den posible, bestela, sail bat urteetan eramatea, mundu guziarekin haserretu gabe.

Bestea J. M. Torrealdaireren urte guziko liburuen zerrenda, klasifikapena eta azalpen soziologikoa da, urteroko lehen zenbakian etorri ohi den saila. Oinarrizko informazioa, gure liburugintzako gorabeherak ezagutzeko. Lan asper eta nekagarri honekin, uste dugu *Jakin*-ek zerbitzu on bat ematen diela euskal kulturari dabilzan guziei.

Jakin-ek, aldizkaria da eta, aldizkariaren tradizioan ikusten du bere burua. Badaki zenbat zor dien aurrekoei (eta albokoei). Asko ikasi du haietatik eta ikasten jarraitu nahi luke. Baita ere izan liteke *Jakin*-en eginkizuna, gure irakurleei lehenagoko eta euskal kulturari paper bat jokatu izandako aldizkariaren berri ematea. Zenbaki honetan bertan eliz ikastetxeetako euskal aldizkari ohien berri ematen dugu. Beste batetan *Euskara*, XIX. mendeko aldizkari alemanaz informatzen genuen (7, big. ald., 108-122).

Ikerketarik baliozkoena, ordea, oraingoz, *Euzko Gogoari* eskaini diogu (big. aldiko 12, 120-137 eta 13, 96-119), geure historiak ere eskatzen zigunez. Lan hori jarraitzea gustatuko litzai-guke, gure irakurleon zerbitzuan. Liburuek bezalaxe, zenbait al-dizkarik bederen ongi merezita dauka bere tokia euskal kultu-raren eta literaturaren historian.

¹ Ik. Mirande, J. - Peillen, Tx., *Igela, euskaldun heterodoxoen erre-bista*, (Hordago) 1979, 109.

² Tx. Peillenek honela dio: «Aginaga delako jaunarekin eduki zituen eztabaidek ez zioten onik egin. A. delakoaren laido pertsonalek eta beste euskaltzaleen ixiltasunak mindurik, euskaraz idazteari utzi egin zion», ik. Mirande, J., *Idazlan Hautatuak* (Gero), 1976, 25.

³ «Arantzazun izan nintzen (...) eta han euskal idazle andana batekin gertatu nintzan, Frantziskotar fraide hainitz heien artean... baina sekulako abegi ona egin derautate guztiek, elizgizonak eta «prakadunek», eta han izaita ez zait dolutu», ik. Mirande, J., aip. lib., 54.